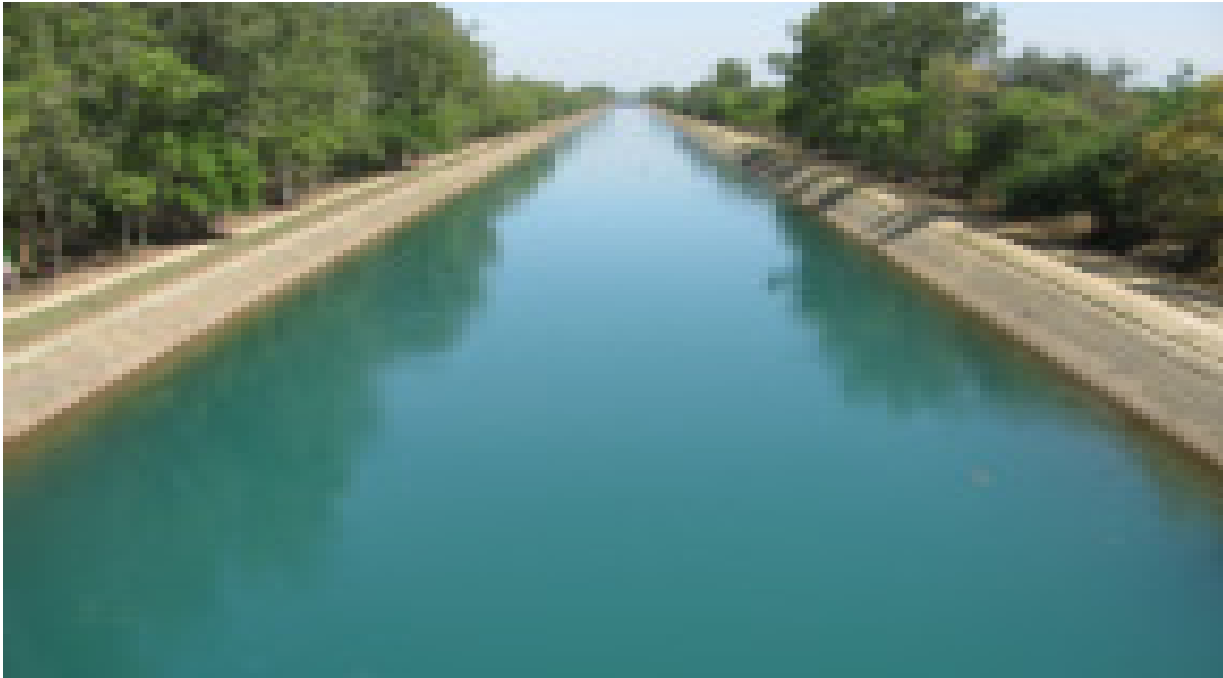

ਇਹ ਅਸਲ ਵਾਕਿਆ 1948-49 ਦੌਰਾਨ ਅਜੋਕੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਢੇਲੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕਿੱਲੋ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਿਰ ਕੱਢਵਾਂ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਸੀ। 13-14 ਸਾਲ ਦਾ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਇਕੱਲੇਤਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇਜ ਕੌਰ

■ ਬਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਐੱਸ.ਪੀ.

ਸਿੰਘ ਭੱਜ ਕੇ ਘਰ ਆ ਵੜਿਆ।
ਇਸ ਕਲੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ
ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਚਾਇਤਤਾ
ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣਣਾ
ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਮੰਨੇ ਹੀ ਨਾ ਕਿ
ਅਸੀਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਸਾਡਾ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੈਰ ਹੈ।

ਪਾਣੀ ਤੇ ਹਰਨਾਸ ਸਿਧ ਵਾਪਸ
ਪੰਥ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਮ ਵਾਂਗ
ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।
ਸ਼ਾਹੀਕਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਸਿਵੇਂ
ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਗੋਪਾਲ
ਦਾਸ ਨੇ ਵੀ ਚੋਲਿਆਂ ਸਮੇਤ ਉਸ
ਤੇ ਪਿੱਛ ਆਣ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ।
ਹਰਨਾਸ ਸਿਧ ਨੇ ਬੈਠ ਵਾਜਿਆ
ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਰਗੀ ਕੀਤਾ ਤੇ
ਦੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ
ਰੱਖੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੇਰੇ
ਗੁਰੂ ਜਿਮੀਅਨਾ ਪਬਤ ਤੋਂ ਪਧਾਰੇ
ਨਾਲ। ਹਰਨਾਸ ਸਿਧ ਤੇ ਘਰ ਕਬਾ-
ਰੀਰਤਤਨ ਅਤੇ ਹਵਨ ਯੱਗ ਦੇ ਦੌਰ
ਬੱਧ ਲੱਗ ਪਏ। ਮਿੱਠੇ ਚੌਲਾਂ ਤੇ ਲਾਡੂ
ਲਲੇਬੀਆਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲੱਗ ਗਏ।
ਉਦੇ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਨੇ ਹਰਨਾਸ ਸਿਧ
ਤੀ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ
ਪਾਣੀ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ, ਜਾਗ।
ਕੀ ਫਲਣੀ ਕੀ ਫਲਣੀ ਨੁੱਕਰ ਪੁੱਟ, ਰੱਬ
ਲਲੀ ਕਰੇਗਾ।

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ, ਲੰਮਾ ਛਿੜਕਾ ਕੇ ਜਾਣਹੁਣੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਜਗ੍ਹਾ ਪੁੱਟਣੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਹੱਥੀਂ ਦੀ ਅੰਗੂਲੀ, ਕਦੇ ਹਾਰ ਤੇ ਕਦੇ ਧੌਂਸ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਡੱਬਾ ਨਿਕਲ ਆਉਣਾ। ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਪੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਥੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਰੇ 'ਤੇ ਦਬਾਇਆ ਗਿਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਰਜਿਆ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੇ ਲੰਮੇ ਪੈਂਤੇ ਕੇ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਦੇ ਚਰਨ ਛਕਾਏ ਕੇ ਡੰਡੇ ਹਰਦੇ ਹਰਦੇ ਬੜਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬੋਲਣੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਂਡਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਝਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਖੀਰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਿਬਾਰਾ ਮੌਨ ਨੇ ਬਾਬਾ ਪੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ

ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ
ਵਿੱਚ ਖਬਰ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਮਹਾਨ
ਕਰਤਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸ੍ਰ, ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ
ਨੂੰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਬਖਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੌਲੀ
ਹੌਲੀ ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ
ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਲਤਾਂ ਗੋਡੇ ਘੁਟਣ
ਲੱਗ ਪਏ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੌਕਾ ਵੇਖ
ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ
ਕਾਕਲ ਸੇਤੇ ਟਾਂਡੇ ਭੰਨੇ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ
ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ
ਕਰੋ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਪਲਾ ਬਖਸ਼
ਦਿਓ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਗੱਪਲਾ ਦਾਸ ਤੇ
ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ ਸਾਂਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ
ਨੀ ਨਕਲੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬਾਬੇ ਨੇ
ਕੱਸ ਕੇ ਸੇਤੀ ਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿੱਚ ਲੱਤ
ਮਾਰੀ, ਹਟ ਪਏ ਦੁਸ਼ਟਾ।

ਖਜ਼ਾਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ
ਮਿਲਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੱਖ ਨੇ ਤਾਂ
ਸੇਂ ਨਾਲਾ ਹਾਰਾ ਜਾਗ ਜਾਗ ਕੇ
ਫਿਲ ਕੱਟੇ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾਂ ਕੇ ਉਸ
‘ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਈ
ਹੀ। ਫਿਰੋਂ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਗੋਪਾਲਾ
ਗੁਰਮਤੀ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੇ ਲੰਮੇ
ਪੈ ਕੇ ਗੋਪਾਲਾ ਦੀ ਚਰਨ ਫੜ
ਦਿਤੇ ਤੇ ਭੈਂਡੋਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਖਸ਼ਿਸ਼
ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ
ਲੱਗੇ, ਪਰ ਗੋਪਾਲਾ ਦੀਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਵੱਢ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿਤਾ।
ਅਖੀਰ ਕਦੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹਰਨਾਮ
ਦੀਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗਾਨਾ ਮਨ ਕੇ ਬਾਬਾ
ਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਭਰਾਇਆ

ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਜੇਠ ਦੀ
ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਗਤ ਟੂਣਾ ਕਰਕੇ ਦੇਵ
ਨੂੰ ਪਸੰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ
ਮੱਸਿਆਰਾ ਨਾਹ ਨੂੰ 12
ਸ਼ਹਾਬਪੁਰੋ ਵਾਲੀ ਕਲਾਹ ਦੇ ਸੁੱਟੇ
ਪੁਲ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਬੱਕਰਾ
ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਸੰਪੂਰ, ਪੰਜ ਕਿੱਲੇ ਸੂਰ
ਦਾ ਮਾਸ, ਢਾਈ ਕਿੱਲੇ ਮਾਂਗ, 28
ਲਹੇ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਤੇ ਸੱਤ ਮੱਸੀਆ
ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਇਓ। ਜੇ ਲਟੇ
ਰਾਤ ਤਾਂ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਗਿਆ ਸਮਝੋ
ਹਨਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਪ ਸੱਤ ਦੁਸ਼ਮਣ
ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਫਿਲੇ
ਕਟੌਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ
ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੱਤੇ ਜਾਣੇ ਬਾਣ

ਅਤੇ ਦੋ ਸੱਤਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ
ਚੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੁੱਟੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ
ਗਏ। ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਬੋਲਾਂ
ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਬਾਥੇ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਪਾਪੰਡ ਬਹੁ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਲੇ
ਬੱਕਰੇ ਲਈ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਖੂਨ
ਮੱਸਿਆ ਦੇ ਪਾਵਿਆਂ 'ਤੇ
ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੱਤਾਂ ਮੱਸਿਆ
ਦੇ ਪਾਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਿੱਲੇ
ਠੋਕਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਥੇ ਨੇ ਸੁੱਟਣ ਮੌਕੇ
‘ਤੇ ਮਲ ਕੇ ਬੜਾ ਮੱਸਿਆ ਭਰ
ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੱਧਾਂ ਪੈਣ
ਘੰਟਾ ਪਹੁੰਚੇ ਸਿੱਧੇ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਥੇ
ਨੇ ਸਮਾਗਰੀ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ
ਦਿੱਤੀ। ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਬਾਥੇ

ਕਤਕਿਆ, ਹੋ ਗਈ ਦੇਵੀ
ਦੀਆਲ, ਚਲੇ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ
ਮੰਜੀਆਂ ਨਾਲ ਭੇਜੇ। ਹੁਣੇ ਆਖਰੀ
ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀ
ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ
ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਮੰਜੀਆਂ
ਦੀਆਂ ਪੈਂਦਾਂ ਪੈਂਦਾਂ ਦੇ ਖੁਦ ਹੀ ਇੱਕ
ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੱਢ ਕੇ ਮੰਜੀਆਂ ਨਾਲ
ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਾ ਪੁਛਿਆ
ਕਿ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਮੰਜੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀ
ਸਬੰਧ ਹੈ? ਆਖਰੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਬਾਇਆਂ
ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕਮਲਾ ਨਾਲ ਮੰਜੀ
ਦੀਆਂ ਨੂੜ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਬੰਨ੍ਹ
ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਹਰਾਜ਼
ਮਾਰੀ, ਆ ਜਾ ਬਾਈ ਅਰਨਾਮ
ਸਿਹਾਂ, ਕੰਮ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੇੜੇ
ਹੀ ਲੁਕਿਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਢਾਲ
ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਹਰਨਾਮ
ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ
ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਧੋਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
ਉਹ ਛਟਪਟਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਪ੍ਰਮਾਣੀਆਂ
ਮੰਗ ਕੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ
ਲੱਗੇ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ
ਗਣੇ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਦਿਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਲੱਖਦਾ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ
ਆਉਣਾ ਸੀ। ਹਰ ਨਾਮ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਟਾਵਟ ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਚੌਲਿਆਂ
ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੀਆਂ
ਦੇ ਸਮੇਤ ਵਗਦੀ ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵਗਾਹ
ਮਾਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਧ ਜਣ ਉੱਥੇ
ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ।

■ ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਪਾਲਮਪੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ
ਤਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਗੈਸਟ
ਹਾਊਸ ਜਾਂ ਹਿਮਾਚਲ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਦੇ ਹੋਟਲ
ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ
ਦਸ ਵਜੇ ਚੱਲ ਕੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਤਿੰਨ
ਵਜੇ ਹੋਟਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ
ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਡਰਾਈਵਰ ਸਮੇਤ ਦਸ ਵਜੇ
ਥਾੜੀ ਬਿਲਿੰਗ ਲਈ ਚਲੇ ਪਿਆ।
ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ
ਪਹਾਗਾਈਆਂਡਿੰਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੇਚਣ
ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ
ਆਇਆ। ਹਰ ਦਿਨ ਦੌਰਾਣੀ ਦੋ ਰੋਸ਼ੀ
ਕਿ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣਕਾਰੀ
ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ
ਸੈਲਾਨੀ ਬਿਲਿੰਗ ਤੋਂ ਪਹਾਗਾਈਆਂਡਿੰਗ
ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੈਂ ਡਾਢਾ ਰੋਸਿਆ
ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ
ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਫਾਟਾ ਵੱਡੇ
ਹਾਦਸੇ ਵਾਲਾ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ
ਹੋਰਨੀ, ਪਾਸਨੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ।

ਬੀੜ ਬਿਲਿੰਗ ਹਿਮਾਚਲ ਦੀ ਬਿਹਤਰਤਮ ਪੈਰਾਗਲਾਈਡਿੰਗ ਸਾਈਟ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 2015 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਰਲਡ ਕੱਪ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 140 ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। 1984 ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਹੈਂਗ ਗਲਾਈਡਿੰਗ ਰੈਲੀ' ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਬੀੜ ਤੋਂ ਬਿਲਿੰਗ ਤਕ 14 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇਰ ਰੋਡ ਹਾਈ ਪਾਏ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਰ ਰੋਡ 1962 ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਬਿਲਿੰਗ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਯਕੂ ਕੇ ਮਨਸੋਹਰ ਦਿੱਤੇ ਵਾਹਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੈ ਆਨੇਂ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੇ ਮੱਧ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਰਕਿੰਗ ਤੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਹਰੀ ਭਰੀ ਵਾਦੀ ਨਗਰ ਆਈ। ਇੱਥੇ ਪੈਰਾਗਲਾਈਡਿੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੈਂਡ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੁੰਮ੍ਹਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਹਿਮਾਚਲ। ਲੈਂਡ ਕਰ ਕੇ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਹ ਨਾਲ ਨੇੜਿੱਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਹਵਾ ਨਾਲ ਜੋੜਤਾ ਕੀਤਾ।

ਜਿੱਥੇ ਉਤਾਣਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਾਰਾ ਉੱਪਰ ਆਇਆ, ਪਰ ਪੰਛੀਆਂ ਨਾਂਹ ਉੱਚੀਆਂ—ਨੀਵੀਆਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀਆਂ ਧਾਰੀਦਾਰ ਛੱਤਰੀਆਂ ਦਿਖਾਈਆਂ। ਅਲੇ—ਚੁਲਲੇ ਨੂੰ ਵਰਗੇ ਹੀ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਵੇਖਣਾ—ਮਾਣਨ ਆਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਹੁੰਦ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉੱਡਾਣਾ ਭਰਨ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁੰਦੇ ਉੱਡਾਣਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ। ਉੱਤੇ ਉੱਡੀਕ ਰਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿੱਕੇ ਹੀ ਚਾਹ ਦੇ ਖੱਬੇ—ਥੇ ਛਾਣੇ ਬੈਠੇ ਨਿੱਕੇ ਸੀ। ਦਾ ਝੁੱਝ ਖਾ—ਪੀ ਹਾਵਾਂ ਸੀ। ਡਰਾਈਵਰ ਅਤੇ ਪੈਰਾਗਲਾਈਡਿੰਗ ਕਰਦਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪੱਛਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਚਰਾਅਲ, ਇੱਥੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਜਾਂ ਜੀਪ 'ਤੇ 14 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਉੱਪਰ ਬਿਲਿੰਗ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੀਸ ਇੱਥੋਂ ਅਗਾਊਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਇੱਥੇ ਲਈ ਸ਼ੱਕੋ ਤੇ ਸਵਾਲ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ 2500 ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਨ ਮੰਨੇਗਾ ਤਾਂ ਪੇਰਾਗਾਰੀਡਿੰਗ ਕਰਾਂਗਾ, ਜੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਤੋਂ ਬਿਲਿੰਗ ਸੌਣੀ ਸੜਕ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਉਤਰਾਉਣ ਦੇ ਰਲੇ-ਨੀਲੇ ਭਾਵਾਂ ਸਗੋਂ ਬੀਤਾਣੇ ਹੋ। ਟੀਸੀ 'ਤੇ ਪੁੱਜਿਆ ਤਾਂ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਹਾ ਪੇਰਾਗਾਰੀਡਿੰਗ ਦਾ ਇਹ ਕੱਚਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਪੱਖੋਂ ਮੂਲੋਂ ਸੰਖਣਾ ਸੀ। ਹਵਾ 'ਚ ਉਡਾਰੀ ਭਰਨ ਦਾ ਅੱਧਾ ਜਿਸ਼ ਤਾਂ ਪੈਂਦੀ ਪੈਂਦੀ ਲੱਕ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਭਾਰਾ ਜਿਹਾ ਸਰਦਾਰ ਉਡਾਰੀ ਭਰਨ ਸਮੇਂ ਖੱਡ ਵਿੱਚੋਂ ਗੜ੍ਹਦਾ-ਗੜ੍ਹਦਾ ਬਚਿਆ। ਮੇਰਾ ਮੋਲਾਪਾਪ ਭਰੇ ਗਿਆ। ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਲਈ ਲੌੜੀਏ ਪੁੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਲੱਖੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤੇ ਟੀਸੀ ਤੋਂ ਖੱਡ ਵਿੱਚੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਉਹ ਲੋਕ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡੇ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਹਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ ਜਾਂ ਜਿਹਦੇ 10-15 ਦਿਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੌਰਾਨ ਉਡਾਰੀਆਂ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਫਿਰਫੇਰਾ ਯਾਤਰੀ ਦਾ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਸਨ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਰਹਿਣ-ਹੋਣ ਸਾਰਾ-ਸੱਤ ਦੀ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਾਇਲਟ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਿੱਠ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਹਰੇ ਸੋਟਰ ਸੋਸ਼ਟ, ਵੇਸਟ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ। ਮੈਂ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਘਿਰ ਗਿਆ। ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਡੁੱਬਾ ਛੁਪਿਆ ਭਰ ਵੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਡਰ ਨੇ ਸਿਰੀ ਕੁੱਝ ਲਈ ਸੀ। ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ, ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖਲਾ ਵਾਦੀ। ਟੀਸੀ ਤੋਂ ਦੰਦੇਰੇ ਹੋਏ ਛੱਡ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਛੱਡਣੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣੀ ਹੈ। ਛੱਡਣੀ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਡਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਉਸ ਵਕਤ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਵਾ-ਭਾਵ ਵਿਚਿਤਰੀ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਅੱਤਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਾ, ਖੁਸ਼ੀ, ਡਰ, ਹੈਰਾਨੀ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਤਸੱਲੀ, ਜਿੱਤ, ਜਜ਼ਬਾ, ਜਨੂੰਨ, ਸ਼ਰੂਨ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਭਰਮਾ ਸਤਿਕ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਸੋਲਹੀ ਕੋਮਰ 'ਤੇ ਬਣ ਰਹੀ ਵੀਡੀਓ 'ਚੋਂ ਇਹ ਸਭ ਸਹਿਜੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਿੱਤ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਭਰ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਤਾਰਾ, ਅਸੇ-ਪਾਸੇ, ਦੂਰ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਦੇਂਦਾਈ। ਬੰਦੇ ਪੁੱਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਭਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਵੀ ਸਨ ਜਿਹਦੇ ਕੁਝ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ।

ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਦੋ ਵਿਸ਼ਵ
ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਇਆ।
22 ਮਾਰਚ 1934 ਨੂੰ। ਦੇਸੀ
ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਨੌਂ ਚੋਤ। ਉੱਜ, ਸਰਕਾਰੀ
ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਜਨਮ ਮਿਤੀ
27 ਫਰਵਰੀ 1935 ਹੈ। ਪਹਿਲੀ
ਕੱਚੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ
ਮੌਲਵੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ।

ਮੇਰੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਨੇ, ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਜੰਮਿਆ, ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਨਿਕਲੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ 'ਗ' ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਇਹੀ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੇ ਸਮੇਂ.ਏ. ਤਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕ ਪਿਤਾ
ਕੋਟਲਾ ਬਡਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਉਥੇ
ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚੌਦਾ ਸਾਲ ਅਧਿ-
ਕੀ ਰਿਹਾ ਸਮਝਾਂ। ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ
ਮੇਰੇ ਜੱਦੀ ਪਿਤਾ ਸੂਤੀ
(ਗੁਜਿਆਰਪੁਰ) ਦੇ ਨਾਨਕਾ ਪਿਤਾ
ਕੋਟਲਾ ਬਡਲਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ
ਸਾਰੇ ਘਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਤੇ
ਘਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਨਾਨਕਾ
ਪਿਤਾ ਦੇ ਹਵਾਣੀਏਂ ਦੇ ਦੂਜਾ
ਦਾਦਕਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹਵਾਣੀਏਂ ਹੋਵੇ।
ਪੈਸੇ ਸਿਰਫ਼ ਹਵਾਣੀਏਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੇ
ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਤੀ ਗਿਸ਼ਾਨ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਦਾ
ਮੁੱਕ ਹਾੜੀ ਸਾਹੀ ਸੀ। ਇਸਲ
ਵੱਢਿਆਂ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕੱਚੇ
ਘਰਾਂ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹਾਂ।

ਬਹੁਤੇ ਮਕਾਨ ਤਿੰਨ ਕਮਰੇ ਦੇ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਦਲਾਨ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ ਕੋਠੜੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਿਹੜਾ: ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਚੌਂਕਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਜਿਹਾ ਘੁਰਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਪਕਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਟਾ ਪੀਹਣ ਵਾਲੀ ਚੱਕੀ ਸਮੇਤ। ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ

ਜੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਪਿੱਪਲ ਜਾਂ ਬੋਹੜ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਰਦ ਉਸ ਦੇ ਥੱਲੇ ਮੰਜੀਆਂ ਡਾਕ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਉਸ ਥੱਲੇ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਣ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਕਰਦੀਆਂ।

ਮੇਂਬਰ ਦਲਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹਿੰਦੇ, ਸੌਦੇ
ਤੇ ਕੱਤਣ-ਤੁੰਬਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਮੀਂਹ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਨੇਰੀ, ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ
ਸ਼ਰਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲੀ
ਇੱਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਗੁੜ, ਸ਼ੱਕਰ,
ਦਾਣੇ ਰੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ
ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸੰਦਕ।

ਮੈਂ 1998 ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੇਖੇ। ਉੱਥੇ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸੀ। ਗਜ਼ਾਈਆਂ, ਤਲਾਈਆਂ ਤੇ ਦਰੀਆਂ ਲਈ ਟੰਗਰਾ। ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਦਰਾਂ ਕੋਲ ਦਲਾਨਾਂ ਥੱਲੇ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਲੱਕੜੀ ਦੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਲੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ। ਹਿਰੜੀ ਅਲਮਾਰੀ ਕੋਠੜੀ ਦੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਹਿਰੜੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਕੀ, ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਸੱਸ ਦੀ ਮੁੱਤ ਪਿਛੋਂ ਨਵੀਂ ਮਾਲਕਣ, ਭਾਵ ਵੱਡੀ ਨੂੰ, ਘਰ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸਫਾਈ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਤੇ ਤੁਹ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਨੂੰ ਹੀ, ਗਰਮ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਕੋਠਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੋਂਦੇ। ਜੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੋਣ ਲਈ ਦਲਾਨ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਡਰੋਰਿਆਂ ਦੀ ਮੰਸੀ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਮੰਜੀ ਨੂੰ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ
ਤੇ ਉਥੋਂ ਲਾਹੁਣ ਤਾ ਤਰੀਕਾ ਵੀ
ਕਮਾਲ ਸੀ। ਇੱਕ ਜੀਅ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ
ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਮੰਜੀ ਦੀ ਪੈਂਚ ਵਾਲਾ
ਪਾਸਾ ਥੱਲੇ ਤੇ ਸਿਰਾਹੁਣੇ ਵਾਲਾ ਉੱਤੇ
ਕਰਕੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤਕ
ਅਪੜਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਸਾਂਭ
ਲੈਂਦਾ। ਲਾਹੁਣ ਵੇਲੇ ਇਹੀ ਅਮਲ
ਉਲਟ ਜਾਂਦਾ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਤ
ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭੋਂ ਦੇ ਤੇਲ

ਵਿੱਚ ਰੂ ਦੀ ਬੱਤੀ ਵਾਲੇ ਦੀਵੇ ਹੁੰਦੇ।
ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੀਵੇ ਬੱਤੀਆਂ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ
ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਉਦਘਾਟਨ
ਸਮੇਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਧਾਨ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ
ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬੰਦ
ਹੋਏ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਆਖਾਨ ਕੱਖੜੇ ਕਿ
ਨੇੜੇ ਕਿਧਰੇ ਪਾਣੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੁੰਦਾ
ਜਿਹੜਾ ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ
ਸਕੇ।

ਜੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ
ਪਿਪਲ ਜਾਂ ਬੋਝ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਰਦ
ਉਸ ਦੇ ਬੱਲੇ ਮੰਜੀਆਂ ਭਾਗ ਕੇ ਆਰਾਮ
ਹੋਰਦੇ ਤੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦਾ
ਲੱਖਾ-ਜੱਖਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ
ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੁੱਖ
ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਨਾ ਆਪਣੇ ਉਸ ਬੱਲੇ ਰਖਦਾ
ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਰੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ
ਚਮੜੀਆਂ ਦਾ ਗੁਣਗੁਣ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾ
ਚਮੜੀ ਕਰਦੀਆਂ।

ਗਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਣਾ ਪੀਰਣ
ਦੀ ਚੱਕੀ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੇ ਪੀਰਣ
ਲਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੁਹਾਰਾਂ ਜਾਂ ਰਭਾਰਾਂ
ਨੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਪਾਠਾਂ ਵਾਲੇ ਖਰਾਸ
ਦਾ ਪੁੱਥਰ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਭਾਰੀ
ਪਾਠ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ
ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਆਉਂਦੀ। ਕੁਝ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ
ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਲਹਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ
ਜਾਂ ਪਿਰਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਰਭਾਰਾਂ
ਜਾਂ ਲੁਹਾਰ ਤੋਂ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ
ਦੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਵਰਤਣ
ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਾਰੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਤ
ਕੀਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਆਟਾ ਪੀਹਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਲੂ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਧੁੰਦੇਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਹਰ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਪੱਤੀ ਵਿੱਚ ਖੂਹ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਕੇ ਘਰਾਂ

ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਹਿਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਇੱਕ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਘੋੜੇ ਪਾਣੀ ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੜਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੋੜੇ ਸਵੇਰੇ ਘੋੜੇ ਜਾਣੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।

ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ
ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਰਦ ਵਿਚਲੇ
ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਲੱਜ
ਬਾਲਣੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪਿਛਣੀ ਖੁਰਦ
ਉੱਤੇ ਨਹਾ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਪਿਛਨਾਨੀਆਂ
ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਹਿਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪਾਣੀ
ਨਾਲ ਸਾਰ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਮੋਰੀ ਮਾਂ ਇੱਕ
ਗੜਵੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।
ਪਿੱਛ ਦੀਆਂ ਪੰਡਤਾਣੀਆਂ ਤੜਕੇ
ਉਠ ਕੇ ਮੋਹ ਹਨੇਰੇ ਸਾਥੀ ਖਹੀ ਉੱਤੇ

ਨਹਾ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਰਦ ਖੌਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾ ਭੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮਰਦ ਖੌਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਪਰ ਈਆਂ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਧੀ-ਧਿਆਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਬਬਰ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਖੌਂ ਗੁਰਦਿੱਤੇ, ਬੀਬੀ ਚਰਨੇ, ਬੀਬੀ ਦੇਵੇਂ ਤੇ ਬੀਬੀ ਬਚਨੇ। ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸਹੁਰੇ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਰਾਮਪੁਰ ਵਾਲੀ, ਦੁਆਬੇ ਵਾਲੀ, ਬਾਗੇਆਜਰ ਵਾਲੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਿਆ ਵਾਲੀ। ਨੂੰਗ ਦੇ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਪਿਛਾ ਨਾਨਕੇ ਜੋੜ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਮਹਿਦੂਦੇ ਕੋਟਲੀ, ਸਲੋਦੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਾਵਾਲੀ, ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ ਤੇ ਖਮਾਣੇ ਵਾਲੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਚਰਨੇ ਨਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਦੁਆਬੇ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਾਦਕੇ ਪਿੰਡ

ਵਾਲੇ ਪਿੱਪਲ ਵਾਲੀ ਬੇਬੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ
ਤੇ ਦਾਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਦਰਾਣੀ
ਕੁੱਕੜਾਂ ਵਾਲੀ। ਦਾਦੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ
ਬਾਹਰ ਪਿੱਪਲ ਸੀ ਤੇ ਦਿਉਰਾਣੀ
ਮੁਰਗੀਆਂ ਪਾਲ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਦੇ ਪੰਛੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ।

ਦੇਸ ਵੱਡ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਰ
ਸਥਾਨ ਤੇ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ
ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਿੱਥੇ ਨਾਨਕ
ਪਿੰਡ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ
ਵੱਲੋਂ ਕੱਢੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕਦੁਆਰੇ ਸੁੱਟੇ
ਸੀ। ਸਾਰੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਸਨ।
ਦਾਦਕੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਆਉਣ ਵੱਲੋਂ
ਬਾਬੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸਮਕਾਲ ਵਾਲੀਆਂ
ਥਾਬੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ
ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਦੇ ਸਨ।
ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉੱਥੇ ਵੀ ਸੁੱਖ ਸੀ। ਪਿੰਡ
ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਮਲੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ
ਆਪ ਹੀ ਹੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ
ਮੇਰੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਗਰਾਮਾਂ
ਚਾਚੇ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਖੱਬੇ ਕੇ ਉਸਦੇ
ਤੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਹੀਆਂ ਤੇ ਗੰਡਾਸਿਆਨ
ਨਾਲ ਵੱਧ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖ਼ਬਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ
ਉੱਤੇ ਮਾਰਿਆਲੁਗ ਬਾਣੇ ਦਾ ਸਿਆਣਾ
ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਚ
ਨੂੰ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਕੇ ਸਾਡਾ-ਸਾਡਾ
ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸੱਚ ਤੇ ਸਿਆਣੇ
ਦਾ ਬੱਚਾ ਬੱਚਾ ਜਾਨੂੰ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ
ਪਿੰਡ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਜੀਅ ਬਾਣੇ ਨੂੰ
ਕੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ।
ਸਿਆਣਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ
ਗਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ
ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬਾਬਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ।
ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੋਰੀ ਮੋਰਾ ਬਾਬਾ
ਸੀ। ਗੱਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਠੱਪੀ ਗਈ। ਇਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ

ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਈਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਾਨਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ ਨਿਕਲਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਾਰੇ ਦੱਬਰ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਸਾਂ ਮੋਰੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੋਈ ਰੋਪੜ ਨੇੜਲੇ ਮਾਜਰੀ ਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਛੋਟੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਠਿੰਡ ਨੌਕਰੀ ਲੱਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਮਾਮਲਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਹਫ਼ਾ-ਦਫ਼ਾ ਹੋਇਆ।

ਮੇਰੇ ਸਕੇ ਨਾਨੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ
ਨਿਕਲਾ ਦਾ ਬੜਾ ਲਾਭ ਹੋਇਆ।
ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਨਾਨੇ ਦੀ
ਮੌਤ ਹੋ ਕਾਰਨ ਨਾਨੀ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ
ਗਈ। ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਧੀ ਕੋਲ
ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ
ਸੀ। ਇਹ ਧੀ ਮੇਰੇ ਨਾਨੇ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ।
ਮੇਰੇ ਨਾਨੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਾਨੀ ਵੱਲੋਂ
ਲਿਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ
ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਨਾਨੀ ਦੀ
ਆਸ਼ੀਰਵਾਦੀ ਉੱਤੇ ਖੂਬ ਸੋਚਾ ਗੀਤੀ।
ਇਨੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸਾਹ ਲੈਣ
ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਚਾਂਦੀ ਦੇ
ਰੁਪਈਆਂ ਤੋਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਲੀ
ਗਾਰਾ, ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਮਜਾਰੀ ਪਿੰਡ
ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ
ਆਈ ਸੀ, ਨਾਨੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦਿਨਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ
ਰੁਪਈਆਂ ਲਈ ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ।
ਮੇਰੇ ਨਾਨੇ ਨੇ ਉਹ ਮਾਇਆ ਲੜਵਣ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰ ਉਂਤੇ ਦੇਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ
ਦਿੱਤੀ। ਪੈਸੇ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸਹਿਕਾਰ
ਵਾਂਝੇ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਕੋਲ
ਗਿਰਵੀ (ਗਹਿਣੇ) ਰਖਵਾ ਲੈਂਦਾ।

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸੂਦ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੀ ਰਕਮ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ, ਗਹਿਣੇ ਪਈ ਭੋਇੰ ਦੀ ਉਪਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਨਾਨੇ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾ ਉਦੋਂ ਤਕ
ਖੂਬ ਚੱਲਿਆ ਜਦੋਂ ਤਕ ਹਰਿਮਾਣੀ
ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਰ ਛੋਟਾ ਰਾਮ ਨੇ ਗੰਗੇ
ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਐਕਟ ਨਹੀਂ ਪਾਸ
ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਮਿੱਥੇ ਸ਼ਾਂਤੀ
ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੇ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕਾਂ
ਕੋਲ ਚਲ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਨਾਲ ਹੀ
ਸੀ ਕਿ ਉਨੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਦ ਉੱਤੇ
ਪੈਸੇ ਦੇਣਾ ਬਾਝ ਲਾਭ ਲੈਣਾ
ਉਹੀਆਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਨੇ
ਅੱਜੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾਝੇ ਦਿਨਾਂ
ਦਾ ਚਮਲੀਦੀ ਗਵਾਹ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ 14 ਸਾਲ ਨਾਨਕੇ
ਪਿਛੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਦੁੱਧ ਪਿਛੇ ਵੀ
ਬਹੁਲਤਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਤੇ ਰੁੱਖੀ ਮਿੱਸੀ
ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ
ਸਾਲਾਂ ਨਾ ਡੇਰੇ ਤਕ ਮਿੱਥੇ ਗ਼ਰੀਬੀ
ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਫਰਕ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੇ
ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸੀ। ਛੋਟਾ
ਨਾਂ ਬੱਲਾ। ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਵਾਲਾ ਨਾਂ
ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਕੂਲੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ
ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਵੀ
ਆਪਣੇ ਪਾਪੀਆਂ ਜਾਦਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ
ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬੱਲਾ ਹਾਂ।
ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ
ਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ
ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਏ
ਕਾਇਮ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਇਸ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ
ਦੀ ਥਾਂ ਅਸੀਂ ਨੇ ਦੇ ਬੁਣੇ ਕੱਪੜੇ ਲੈਣ
ਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ੱਕਰ ਦੀ ਥਾਂ ਖੰਭ ਨੇ ਲੈਣ
ਲਈ। ਸ਼ੱਕਰ ਨੂੰ ਕੱਚਾ ਮਿੱਠਾ ਕਿਹਾ

ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਖੰਡ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਮਿੱਠਾ।
ਸ਼ਾਇਦ ਦੀਵੇ ਦੀ ਥਾਂ ਲਾਲਟਣੇ
ਦੀ ਉਦੋਂ ਦੀ ਆਈ। ਮਾਡੀ ਗੱਲ
ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹੀ ਵਸਤਾਂ ਨੇ
ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਕ ਤਾਂ ਲਾ
ਇਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਮਾਸਕੀਨ ਵਿੱਚ
ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਈਆਂ।
ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ਨਿੰਗ
ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਸੋਸ਼ੀਅਲ
ਤਾਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਅਪੜੇ ਨੂੰ ਦੋ ਨਾਂ
ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੋਰਸ ਤੇ ਫਾਈਨ।
ਫਾਈਨ ਕੱਪੜਾ ਗਿਣਤੀ-
ਮਿਣਤੀ ਤਾਂ ਹੋਣ ਕਾਨ ਲੈਣ
ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ
ਕਿ ਉਸ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਕੀ ਬਣੇਗਾ।
ਪੱਕੇ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ
ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਘੱਟ ਵੀ ਮਿਲਦਾ
ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ।
ਸੁਆਣੀਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭਾ ਕੇ
ਰੱਖਦੀਆਂ ਜਦੋਂ ਉਦੋਂ
ਪਰਤਦੀਆਂ ਅੱਤੋਂ ਕੋਈ ਖਾਸ
ਵਹੁਣਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਦੁਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਬਰੀ ਭਰਤੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਉਂਦੇ। ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਫੌਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸਨ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲਗਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੀ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਪਾਂ ਤੇ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਜਨਰਲ ਸ਼ਿਕਰ ਤੋਂ ਲੈਂਦੀ ਦੇਖਦਾ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਲੂਟ ਮਾਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਬਿਸਰਦਾਰ ਦੇ ਡੱਬੇ ਸੁੱਟ ਜਾਂਦੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਿਹਾ ਗਏ ਬੰਦਿਆਂ ਵਰਗੇ ਜਾਪਦੇ ਹੋਈਏ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ। ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਰੋਹਨਾ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਗੀ ਪੱਕੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਮਕਾਨ ਵਾਗੀ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਲਸ਼ਾਨਾਂ ਤੇ ਪਖਾਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸੈਨਿਕ ਦਾ ਖੇਤ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਸਾਰੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਲਕਾ ਵੀ ਲਵਾ ਲੈਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਗਲਤਯੋਗ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਹ ਬਦਲਾਅ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਟੱਪ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ:

ਕੋਹੋ ਚੰਦਰੇ ਲੁਆ ਲਏ ਨਲਕੇ
ਖੂਹ ਟੋਭੇ ਮਿਲਣੋਂ ਗਈ।
ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ
ਲੋਕ ਆਤਮਾ-ਨਿਰਭਰ ਤੇ ਸਵੈ-
ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

